

Ганна Лещенко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри української мови та методик викладання
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

Лідія Іванова,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методик початкового навчання
Рівненського державного гуманітарного університету

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ПРОВЕДЕННЯ УРОКІВ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

У статті окреслено шляхи посилення комунікативної спрямованості уроків розвитку мовлення в початкових класах. Основна увага приділяється роботі з текстом як засобом формування умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності, ситуативним завданням на основі спеціально дібраних текстів. Автори характеризують систему завдань для роботи з текстом, презентують дидактичну структуру уроків розвитку мовлення, яка сприяє формуванню комунікативної компетенції як мети початкового курсу української мови за компетентнісним підходом.

Ключові слова: комунікативна спрямованість початкового курсу української мови, компетентнісний підхід, комунікативна компетенція, ситуативні завдання, текст, дидактична структура, мовленнєво-комунікативні вміння.

В статтє намечены пути усиления коммуникативной направленности уроков развития речи в начальных классах. Основное внимание уделяется работе с текстом как средству формирования умений во всех видах речевой деятельности, ситуативным заданиям на основе специально отобранных текстов. Авторы характеризуют систему заданий для работы с текстом, презентуют дидактическую структуру уроков развития речи, которая способствует формированию коммуникативной компетенции как цели обучения украинскому языку по компетентностному подходу.

Ключевые слова: коммуникативная направленность начального курса украинского языка, компетентностный подход, коммуникативная компетенция, ситуативные задания, текст, дидактическая структура, речевые и коммуникативные умения.

The paper outlines ways to strengthen communicative orientation of speech development lessons in primary school. The focus is on working with text as a means of shaping the skills in all kinds of speech activity, situational task based on specially selected texts. The authors describe a system of tasks for working with text, and present the didactic structure of speech development lessons that promotes

communicative competence as the goal of the initial course of the Ukrainian language according to competency approach.

Key words: *communicative orientation of the initial course of the Ukrainian language, competence approach, communicative competence, situational tasks, text, didactic structure, speech and communication skills.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найвагомим досягненням вітчизняної лінгводидактики початку XXI ст. можна вважати посилення комунікативної спрямованості шкільної мовної освіти, яка в першу чергу стосується роботи з текстом; залучення у методику початкової школи досягнень комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич), текстології (О. та В. Мельничайки), когнітивної та прагматичної лінгвістики (В. Бадер, Л. Мацько, М. Пентилюк); уведення компетентнісного підходу до навчання (Н. Бібік, І. Гудзик, К. Пономарьова, О. Пометун, М. та О. Вашуленки, А. Ярмолюк), який передбачає формування комунікативної україномовної компетенції школярів як мети і результату шкільного курсу української мови. Комунікативна компетенція, на думку вчених, – інтегративне явище, у складі якого виокремлюються мовленнєва, мовна, соціокультурна субкомпетенції [4]. Оновлений зміст початкової мовної освіти також передбачає реалізацію всіх змістових ліній курсу «Українська мова»: мовленнєвої, мовної, соціокультурної, які підпорядковані формуванню відповідних компетенцій [6]. Серед зазначених найважливішою є мовленнєва компетенція – здатність адекватно користуватися мовою в конкретних ситуаціях спілкування. А це передбачає сформованість умінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності, мовленнєво-комунікативних умінь [4-6; 8].

Проте спостереження за навчальним процесом, результати Державної атестації випускників початкової школи засвідчують труднощі у формуванні мовленнєво-комунікативних умінь, недостатньо високий рівень культури усного і писемного мовлення молодших школярів.

Отже, *проблема* полягає у невідповідності соціального замовлення суспільства на формування початкової комунікативної компетенції учнів молодших класів як мети вивчення української мови та відсутністю належного методичного забезпечення реалізації комунікативної спрямованості уроків розвитку мовлення, низьким рівнем сформованості комунікативних умінь.

Таким чином, дослідження шляхів і умов посилення комунікативної спрямованості початкового курсу української мови є надзвичайно *актуальним*, оскільки впливає на кінцевий результат мовної освіти в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені, які вивчають можливість уведення компетентнісного підходу в освітній простір (Н. Бібік, М. Вашуленко, Л. Ващенко, О. Локшина, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, Н. Трубочева та ін.), виокремлюють ключові, загальнопредметні та предметні компетенції [1; 4; 8]. На їхню думку, комунікативна належить до ключових освітніх компетенцій, адже вона забезпечує розвиток загальнонавчальних умінь і навичок, відповідає за здатність висловлювати свої думки у будь-якій навчальній чи життєвій ситуації [4]. Формування та вдосконалення мовленнєво-

комунікативних умінь передбачає посилення комунікативної спрямованості уроків розвитку мовлення.

Окремі складові комунікативної компетенції, умови її формування на уроках української мови та читання в початкових класах досліджували Н.Бондаренко, М. Вашуленко, Н. Веніг, І. Гудзик, Т. Донченко, М. Пентиліук, К. Пономарьова, О. Петрук, О. Савченко, О. Хорошковська, Г. Шелехова. Формування компетенцій у різних видах мовленнєвої діяльності було предметом вивчення науковців: аудіювання – І. Гудзик, О. Гнатюк, О. Лобчук, О.Хорошковська, С.Цінько, Л.Щербина; читання – Н. Бондаренко, О.Вашуленко, І. Гудзик, О. Савченко, А. Ситченко, Т. Яценко; говоріння: діалогічне мовлення – О. Грищенко, Л. Мамчур, І. Медведь, С. Мунтян, Є.Палихата, Л. Щербина; монологічне мовлення – В. Бадер, Л. Варзацька, Т.Донченко, В. Науменко; письмо – В. Бадер, Т. Демченко, О. Лобанчук, Н.Нікоденко, А. Ярмолук. Проблеми роботи з текстом як засобом навчальної комунікації присвячені наукові розвідки Т. Донченко, Н. Кожух, Н. Лесняк, О. та В. Мельничайків, Ю. Романенко. Методика використання ситуативних завдань у процесі формування мовленнєво-комунікативних умінь висвітлена у працях З. Большакової, Л. Варзацької, О. Данилової, І. Нагрибельної, Г.Лещенко, О. Малої, Л. Шевцової. Застосування комунікативно-діяльнісного, функціонально-стилістичного, соціокультурного, текстоцентричного підходів до вивчення української мови досліджувалося Т. Донченко, З. Гуцул, М.Пентиліук, О. Петрук, Г. Шелеховою, Н. Янчук, Н. Подлевською; переваги інтерактивних форм і методів роботи описані у розвідках Л. Варзацької, Я.Вонсул, О. Дженджеро, Л. Кратасюк, О. Мартинець, І. Оцабрик, Л. Петух, О.Сиротенко та ін. Роль інтегрованих уроків у формуванні мовної особистості досліджували О. Біляєв, Л. Варзацька (уроки мови і мовлення), Н. Грибан, О.Лобчук, Н. Лесняк, Л. Скуратівський.

Означені вище здобутки підносять лінгводидактику початкової школи на якісно новий щабель, хоча й охоплюють лише окремі аспекти комунікативної спрямованості уроків української мови.

Мета статті полягає в окресленні шляхів посилення комунікативної спрямованості уроків розвитку мовлення в початкових класах, створенні системи роботи щодо формування початкової комунікативної компетенції з використанням ситуативних завдань на основі тексту в межах компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу методичної літератури, спостереження за процесом викладання української мови, практичної експериментальної діяльності ми виокремили шляхи посилення комунікативної спрямованості уроків розвитку мовлення, які передбачають:

- розгляд процесу навчання рідної мови як комунікації; надання пріоритету у навчанні мови мовленнєво-комунікативним, а не мовним засадам, що сприятиме розвитку вмінь спілкуватися в усній і писемній формі;

- роботу з текстом, який розуміється як мета, зміст, засіб і результат навчання; врахування комунікативної природи тексту, що знаходить

відображення у виявленні намірів автора, специфіки передачі у тексті комунікативно значущої інформації;

- посилення мотиваційного компонента уроку, який забезпечує успішне створення власних висловлювань (кожне завдання повинне бути мотивованим, підпорядкованим меті уроку і меті створюваних текстів);

- використання інформації, що міститься в тексті, у декількох видах мовленнєвої діяльності в певних різновидах комунікативних завдань, коли інформація викладається по-різному, тобто здійснюється трансформація текстового матеріалу у певний функціональний стиль, тип чи жанр мовлення;

- поєднання функціонально-стилістичного, культурологічного, текстоцентричного, системно-мовного, проблемного підходів у навчанні української мови; вивчення мовних одиниць у єдності їх змісту, форми, функцій на основі тексту, що сприятиме інтеграції мовленнєвої діяльності, тобто свідомому оволодінні мовою;

- взаємопов'язаний розвиток умінь у рецептивних і продуктивних видах мовленнєвої діяльності;

- застосування системи ситуативних (мовленнєво-комунікативних) завдань на докомунікативному і посткомунікативному етапах уроку РЗМ;

- інтеграція різних видів діяльності на уроці (пізнавальної, мовленнєвої, ігрової, образотворчої, художньо-словесної тощо);

- широке використання елементів інтерактивних технологій у структурі уроку (рольові ігри, ситуативне моделювання, проектні технології), поєднання індивідуальної, парної, групової (малі змінні групи) форм роботи;

- урахування інтегративного характеру комунікативної компетенції;

- формулювання мети уроку за програмовими змістовими лініями, що сприяє взаємопов'язаному формуванню мовленнєвої, мовної, соціокультурної компетенції на базі тексту.

Як бачимо, більшість умов безпосередньо пов'язані з текстом як дидактичним матеріалом, текстовою діяльністю і ситуативними завданнями. У системі розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності текст виступає у ролі початкового і завершального компонентів. Для створення власних висловлювань учень повинен усвідомлювати типи навчальних дій, притаманних учасникам комунікації. У зв'язку з цим, виділяють п'ять типів комунікативних завдань:

I – я і співрозмовник (усний діалог);

II – я та аудиторія (усний монолог);

III – я та адресат графічного тексту (писемний монолог);

IV – автор графічного тексту та я (читання як діалог);

V – автор звукового тексту (лектор, диктор) та я (аудіювання).

Останнім часом з'явилася ще одна група – я (автор усного чи писемного тексту) та я (критик). Це відбувається у випадку вдосконалення свого тексту.

На уроках розвитку мовлення за комунікативно-діяльнісним підходом використовуються наступні типи завдань на базі тексту:

I група. Докомунікативні вправи – мають на меті підготувати дітей до сприймання змісту тексту або створення власного на основі мнемічного

завдання за певним структурним шаблоном або словесною настановою. Традиційно до такого типу завдань зараховують різні види бесіди (пропедевтичну, інтелектуальну, евристичну, філософську, бесіду-ілюстрацію), які дозволяють актуалізувати знання та життєвий досвід учнів, створити мотив до наступної діяльності, «вмикання» механізмів очікування і прогнозування. Наприклад:

Інтелектуальна бесіда

- *Які ознаки тварин знайшли відображення у кличках (іменах) домашніх улюбленців?*

- *Згрупуйте їх за цими ознаками і знайдіть об'єднувальний елемент (наприклад, Сірко, Рудь – колір шерсті; Пушок – довга, м'яка і пухнаста шерсть): Сірко, Рудь, Мурчик, Пушок, Сніжок, Білочка, Вухастик, Колючка, Мура (Мурка), Малюк, В'юнок, Ласунка, Пухнастик, Нявка.*

- *Які з цих кличок належать собакам, котам, кроликам?*

- *Якими з них можна називати як котів, так і собак? Чому?*

Новими прийомами роботи або видами завдань є асоціограми, схематичне, словесне або графічне представлення своїх асоціацій, уявлень того, про що йдеться. Створювати їх можна у парах, колективно, індивідуально. Наприклад:

Створення «асоціативного куця»

Створіть «асоціативний куця» до слів дружба, друг, подруга (на вибір за варіантами). Серед дібраних слів можуть бути синоніми, слова різних частин мови.

Поміркуйте:

З якими словами у вас асоціюється слово «дружба»? (доброзичливість, привітність, чуйність, співчутливість, вірність, надійність, оптимістичність, радість, щирість, повага, довіра, доброта, чемність).

Докомунікативний характер мають також «логічні хвилинки» – розв'язування кросвордів, криптограм, загадок, які створюють певний емоційний фон, актуалізують загальнонавчальні вміння.

Робота з криптограмами

Відгадайте загадку, розшифрувавши криптограму:

*У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляється у воду
На свою хорошу вроду.*

К	И	А	Н	Л	А
---	---	---	---	---	---

II група. Різновиди комунікативного аналізу готового або створюваного тексту – спрямовані в першу чергу на виявлення позиції автора, тобто комунікативної настанови, різнорідних засобів, які дозволяють автору реалізувати свій задум, знаходження ключових слів тексту. Слухання чи читання тексту відбувається з метою перевірки своїх передбачень щодо змісту.

Це може бути *бесіда*, метою якої є не тільки зміст, але й позиція автора, адресата мовлення, окреслення ситуації, в якій цей текст буде доречним:

- *Хто, на вашу думку, є адресатом тексту (до кого звертається автор)?*
- *Що ви можете сказати про автора (який він, освічений чи ні, чим займається)?*

- *З якою метою він написав текст?*

- *Про що хотів повідомити читачів (слухачів)?*

- *Яка сфера використання тексту?*

Учитель може доповнити представлені питання своїми, які виявляють свідомість сприймання інформації, або скористатися тестовими завданнями. Ефективним прийомом є самостійне складання учнями своїх запитань за змістом прочитаного, а потім перехресні відповіді на запитання сусіда по парті (спонтанний діалог або робота в парі).

Перевірка сприймання тексту на слух

Є два варіанта виконання цього завдання – прямий і обернений. Учні самостійно обирають форму виконання цього завдання.

Продовж речення:

- *Тополя в Україні - це символ ...*

- *Лелеки – це символ ...*

- *У народі кажуть ...*

- *Батьки бережуть рушник для ...*

Постав замість крапок необхідні слова:

- ... - *символ поваги до батьків, Батьківщини, любові до рідної землі.*

- ... - *символ дерева життя, сумної дівчини, матері, жіночої долі.*

- ... - *символ дороги, долі, захисту, подружнього життя.*

Бесіда за прочитаним:

- *Що нового ви дізналися з тексту про народні символи?*

- *До якого стилю, типу мовлення, на вашу думку, належить текст?*

Чому ви так думаєте?

- *Що хотів нам сказати цим текстом автор?*

- *Чи вдалося йому це?*

- *Які ваші враження про текст?*

- *Де можна використати почуту інформацію?*

III група. Посткомунікативні (післятекстові) завдання – сприяють досягненню розуміння на рівні смислу, контролю розуміння, успішності акту спілкування, розвитку вмінь у продуктивних видах мовленнєвої діяльності на основі інформації, вміщеної у тексті, або власних вражень. Цей етап також може бути варіативним (говоріння або писемне висловлювання), мати окреслену ситуацію або тільки певне завдання. Цю групу завдань ще називають текстотворчою, оскільки посткомунікативні завдання мають на меті створення власного тексту, тематично обумовленого аналізованим на першому та другому етапах, але форма, тип, стиль створюваного тексту може варіюватися в залежності від настанов учителя.

Ситуація спілкування. Уявіть, що всі учні вашого класу є дописувачами пізнавального журналу «Світ навколо нас», в якому друкуються краєзнавчі

матеріали, різноманітні цікавинки про природу, тварин тощо. Редактор журналу запропонував вам написати розповідь про чотирилапого друга, його звички, історію появи у вашій родині. Кращі прозові та вішовані твори будуть надруковані у спецвипуску журналу під рубрикою «Ми і наші улюбленці». Цінується спостережливість, достовірність і майстерність автора.

Тема – витівки домашніх улюбленців.

Мета – розповісти цікаву пригоду із життя своєї домашньої тваринки, яка не тільки дарує радість і щастя, а й дивує своїми витівками.

Адресат – читачі пізнавального журналу «Світ навколо нас».

Адресант – ти сам, учень 4-го класу, який має вдома тваринку (котика, собачку, папужку тощо) і хоче розповісти про цікавий випадок із її життя.

Стиль – розмовний з елементами художнього.

Тип – розповідь.

Форма – писемний монолог.

Обсяг – 5-8 речень.

Пам'ятка юного журналіста

- Не бійтеся розповідати про себе, своїх друзів та домашніх улюбленців.
- Пропонуйте розповіді не тільки про цікаві події з власного життя, а й про почуте, побачене або навіть придумане (якщо у вас ще немає вірного чотирилапого друга).
- Спочатку складіть план розповіді, добре продумайте початок і закінчення.
- Не забувайте: розповідь повинна бути послідовною.
- Уникайте повторень, однакових слів та однакових початків речень.
- Кілька разів прочитайте текст, якщо потрібно – самі виправте свої помилки.
- Пам'ятайте: навіть відомі письменники переписували свої твори десятки разів, аби вони стали ще цікавими і досконалішими.

Іншою важливою умовою посилення комунікативної спрямованості уроків розвитку зв'язного мовлення ми вважаємо ситуативні завдання, або мовленнєво-комунікативні вправи з чітко окресленою ситуацією спілкування. Під ситуацією маються на увазі обставини та умови комунікації, ставлення того, хто говорить, до того, хто слухає, загальна спрямованість висловлювання. *Ситуативність* як принцип навчання у загальних рисах означає, що все вивчення мови відбувається на основі та за допомогою ситуації.

Принцип ситуативності реалізується у зв'язку з виконанням ситуативних вправ, тобто таких мовленнєвих завдань, виконання яких залежить від характеру уявної (або умовної) мовленнєвої ситуації. Основною ознакою ситуативної вправи є наявність мовленнєвого стимулу, що викликає мовленнєву реакцію учня і який визначає вибір тієї чи іншої мовної одиниці.

Отже, під ситуативним завданням ми розуміємо такі завдання з розвитку мовлення, які чітко окреслюють ситуацію спілкування, передбачають усі її складові: тему, мету, адресата мовлення, мовця, обставини спілкування тощо.

Мета застосування системи ситуативних завдань у структурі кожного уроку розвитку зв'язного мовлення – формування основних комунікативних умінь: орієнтуватися в умовах спілкування, планувати і створювати власні висловлювання відповідно до ситуації спілкування; добирати мовні засоби, які б відповідали окресленій мовленнєвій ситуації; коригувати висловлювання з урахуванням ситуації спілкування, тобто досягнення адекватності мовлення.

Розроблена нами дидактична структура уроку розвитку мовлення містить сім обов'язкових елементів, які відповідають як загальнодидактичним та психологічним, так і методичним вимогам до уроків цього типу, і, крім того, відображають психолінгвістичні особливості та поетапність формування мовленнєво-комунікативних умінь.

Дидактична структура уроків розвитку мовлення

I. Актуалізація чуттєвого досвіду.

II. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми і мети уроку.

III. Теоретично-мовленнєва підготовка до складання зв'язного висловлювання.

IV. Створення тексту зв'язного висловлювання. Розв'язання мовленнєвої ситуації.

V. Удосконалення творчих робіт за рахунок колективного досвіду.

VI. Саморефлексія. Підбиття підсумків мовленнєвого розвитку учнів за результатами уроку.

VII. Поради щодо мовленнєвої діяльності учнів за темою наступного уроку розвитку мовлення.

Перших два етапи уроку є докомунікативними, третій і четвертий – власне комунікативними, а останні три відображають посткомунікацію на базі створеного тексту, що відповідає психолінгвістичним закономірностям мовленнєвої діяльності. Важливий елемент уроку – мовленнєва ситуація, яка не є структурно закріпленою (може використовуватися на різних етапах, бути наскрізною – охоплювати урок або декілька уроків). Застосування ситуативних завдань є варіативним: учитель на свій розсуд може вибрати оптимальний варіант їх проведення чи вид мовленнєвої діяльності.

Висновок. Таким чином, мета сучасного початкового курсу української мови – формування елементарної комунікативної компетенції – передбачає посилення комунікативної спрямованості проведення уроків розвитку мовлення. У зв'язку з цим, урок потрібно розглядати як навчальну комунікацію, добираючи при цьому тексти чи систему текстів соціокультурного спрямування, здійснюючи їхній комунікативний аналіз, створюючи мовленнєві ситуації, застосовуючи інтерактивні методи навчання, окреслюючи учням їхні комунікативні статусні ролі тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібік Н. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти / Н.Бібік // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 1-5.
2. Варзацька Л. О. Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів / Л. О. Варзацька, Л. М. Шевченко. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2001. – 204 с.
3. Гудзик І. П. Аудіювання на уроках української мови. Навчаємось слухати й розуміти почуте / І. П. Гудзик. – Чернівці, 2005. – 208 с.
4. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу) // Українська мова та література в школі. – 2012. – С. 51-65.
5. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / за заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с. – (Бібліотека з освітньої політики).
6. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. М.С.Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К. : Освіта, 2012. – 392 с.
8. Петнилюк М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості у євроінтеграційному контексті / М. Пентиліук // Українська мова та література в школі. – 2010. – № 2. – С. 2-8.
9. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 415 с.
10. Шевцова Л. С. Методика застосування мовленнєвих ситуативних завдань : методичний посібник / Л. С. Шевцова. – Житомир, 2004. – 94 с.

Дата надходження до редакції: 26.02.2013 р.